

ԱՆԱՀԻՏ ՄԵԻԹԱՐՅԱՆ

ՊՍԱԿԻ ԿԱՐԳԵ ԸՍՏ «ՄԱՇՏՈՅ» ԾԻՍԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆԵՐԻ

Ամուսնությունը ոչ միայն աշխարհիկ, այլև հոգևոր միություն է, որն ամբողջանում է Պսակով: Պսակը եկեղեցու խորհուրդներից մեկն է, որը կատարվում է պսակադիր քահանայի օրհնությամբ և եկեղեցու սրբագործմամբ թե՛ եկեղեցում և թե՛ տանը: Առանց Պսակի խորհուրդի ամուսնությունը վավերացված չի համարվում: Պսակի կարգը, որը կատարվում է հայոց եկեղեցում, ունի հոգևոր խորհուրդ և այլաբանական մեկնաբանում. «Ամուսնութիւնը սոսկ մարմնական միաւորում մը չէ, որ գաղափարական կերպով կը պատկերացնէ Քրիստոսի միութիւնը իր եկեղեցւոյ հետ: Աստուածաշունչի մէջ եկեղեցին նմանեցուած է հարսի եւ Քրիստոս՝ փեսայի: Ինչպէս որ Քրիստոս և եկեղեցի անբաժան են իրարմէ, այնպէս ալ այր և կին երկուք չեն՝ այլ Մէկ, ու կը կազմեն անբաժան մարմին մը և ցմահ կապուած կը մնան իրարու»¹:

Եկեղեցին ամուսնության պսակը կատարում է համապատասխան ծիսական արարողությամբ, որն ամփոփված է «Մաշտոց» ժողովածուում: Այն IV-V դարերում ստեղծված Ծիսարան է. «...ի ժամանակ սրբոյն Սահակայ եւ երանելոյն Մաշտոցի, որ նա ինքն է Մեսրոպ. և աշակերտաց նոցա՝ մերս թարգմանչաց՝ կարգաւորեցաւ սոյն Գիրք եկեղեցական օրհնութեանց. և կոչեցաւ յանուն սրբոյն Մաշտոց, այսինքն՝ Մեսրոպայ՝ ՄԱՇՏՈՅ»²:

Այս հարցի շուրջ կա երկու տեսակետ. ոմանք գտնում են, որ դա Մեսրոպ Մաշտոցի ժամանակ ստեղծված ծիսարան է, այսինքն՝ V դարի, ոմանք էլ դա համարում են IX դարի հայոց կաթողիկոս Մաշտոց Ա եղիվարդեցու (833-898) կողմից ստեղծված:

Առաջին կարծիքի կողմնակիցները գտնում են, որ Մեսրոպ Մաշտոցն ու Սահակ Պարթևն իրենց աշակերտների օգնությամբ անմիջական մասնակցություն բերեցին հայոց ծիսակատարության կարգավորման ու հայեցման գործում, որը մինչ այդ արվում էր հունարեն կամ ասորերեն: Սակայն չի բացառվում, որ ծիսարանում տեղ գտած շատ ու շատ կանոններ կամ զետեղվել են տարբեր ժողովածուներում, կամ ավելին, դեռևս IV դարում Գրիգոր Լուսավորչի օրոք, կենցաղավարել էր ծիսակատարությունների որոշակի համակարգ, որը հետագայում վերանայվեց Սահակ Պարթևի ժամանակ.

«Ձայս գիրք լրացոյց նա ինքն Սուրբն Մեսրոպ, զի ժողովեալ ի ձեռն աշակերտաց զնախնի հարց աղօթս և զկարգ ընթերցուածոց՝ յաւել և ինքն բազում ինչ. և հնութեամբ Սրբոյն Սահակայ արար ծիսարան պաշտամանց եկեղեցւոյն Հայոց. և զի ինքն Մեսրոպ Մաշտոց կոչիր,

¹ Գ. Փղաղեան, Հայաստանեայց առաքելական սուրբ եկեղեցւոյ խորհուրդները, Պեյրուք, 1957, էջ 87:

² Գիրք Մեծ Մաշտոց կոչեցեալ, Պօլիս, 1807, էջ 3:

այն գիրք ևս յանուն նորա Մաշտոց կոչեցաւ և կոչի մինչև ցայսօր, յոր յաւել ինչ-ինչ և Յոհան Մանդակունին, և յետ ժամանակաց նաև այլք: Այս ամենայն եկեղեցական կարգաւորութիւնք թէպէտ և ի սկզբանէ հետէ յաւուրց անտի Լուսաւորչին կալին ի Հայս, բայց ըստ յունաց և ասորոց, որպէս յայտ է ի բանից Կորեանն (Կորինի) և Փարպեցւոյն, իսկ Սուրբն Սահակ և Մեսրոպ՝ ընդ որս և աշակերտք նոցին՝ նորոգ եղին ի կարգ վայելուչ զամենայն, և զարդարեալ պայծառացուցին զեկեղեցիս Հայաստանեայց»³:

Այս հարցի շուրջ հայտնած մյուս կարծիքի համախոհները ծիսարանը վերագրում են Մաշտոց եղիվարդեցուն, քանի որ IX դարից սկսած (այսինքն՝ Մաշտոց եղիվարդեցու մահվան տարում՝ 897-ին) եկեղեցական ձեւերի ժողովածուն Հայաստանում «Մաշտոց» է կոչվել⁴:

Հավանաբար, Ծիսարանի մի մասը ձևավորվել է V դարում Մեսրոպ Մաշտոցի և Սահակ Պարթևի օրոք, հետագայում այդ գործը շարունակել և լրացրել են նրա աշակերտները: «Մաշտոց» ծիսարանն անցել է պատմական զարգացման երկար ուղի. այն հավելել ու հարստացրել են Հովհան Մանդակունին, Մաշտոց եղիվարդեցին, Գրիգոր Բ Վկայասերը, Ներսես Շնորհալին, Գրիգոր Տաթևացին և այլք: Ծիսարանի մեջ են մտել նաև Բարսեղ Կեսարացու, Եփրեմ Ասորու, Գրիգոր Նազիանզացու, Կյուրեղ Երուսաղեմացու կանոնների, քարոզների և աղոթքների թարգմանությունները:

Այս տեսակետից ուշագրավ է «Օրհնութիւնաբեր ցուցակը», որը Մաշտոցների կանոնների կամ կարգերի ցանկն է և սովորաբար կցվում է առաջաբանին⁵.

«Կարգաւորութիւն օրհնութեանաբեր ցուցակի, որ ունի յինքեան զժամանակ իւրաքանչիւր կարգեալ Կանոնացո զտեղիսն. թէ ո՞վ ոք՝ կամ յորմէ՞ գաւառէ, զՀայրապետաց ժամանակն նշանակեցից. թէ ո՞վ եբար ի Հայոց աշխարհս, և որո՞ց հրամանաւ կարգեալ ճառեցին: ... Հիմնարկէք և զեկեղեցւոյ օրհնէքն, զՍրբել տաճարի և ժամհարի, սկհի և մաղղմայի և հանդերձի սպասու, աւագան և Սկրտութիւն առնել, Խաչ օրհնելոյ և Պսակ դնել. զայդ Մանդակունին է արարեալ, որ շորեքտասան թիւ էր ՚ի սրբոյն Գրիգորէ մինչև ցաս»⁶:

Համաձայն «Օրհնութիւնաբեր ցուցակի» տվյալների՝ հայոց ծիսարանի կազմավորումն իրագործվել է Աստվածաշնչի թարգմանությունից անմիջապես հետո, քանի որ քրիստոնեական հիմնական ձեւերը պետք է որ հնչեին առաջին հերթին հայերեն: Զարբհանալյանն այդ ցուցակը համարում է V դ. ծիսարան.

³ Մ. Զաւլյանց, Հայոց պատմություն, հ. Ա, եր., 1985, էջ 768: Տե՛ս նաև Մաշտոց, Վենետիկ, 1831, յառաջաբան:

⁴ Այս տեսակետի կողմնակիցներն են Կիրակոս Գանձակեցին, Պատմություն Հայոց, աշխ. Կ. Մխիթ-Օհանջանյան, եր., 1961, էջ 35: Օրմանեան Մ., Ազգապատում, հ. Ա, Պոլիս, 1912, էջ 1017: Տե՛ս նաև Գիրք որ կոչի Այսմատուբ, Կ. Պոլիս, 1730, էջ 111:

⁵ «Կարգաւորութիւն օրհնութիւնաբեր ցուցակի» մասին բազմիցս խոսվել ու քննարկվել է հայագիտական գրականության մեջ: Տե՛ս Գ. Զարպհանալեան, Պատմութիւն հայ հին դպրութեան (Գ-ԺԳ դար), Վենետիկ, 1932: Գ. Զարպհանալեան, Մատենադարան հայկական թարգմանութեանց նախնեաց (Գ-ԺԳ դ.), Վենետիկ, 1889: Ղ. Ալիշան, Հայապատում, հ. Բ, Վենետիկ, 1901:

⁶ Գիրք Մեծ Մաշտոց կոչեցեալ, Կ. Պոլիս, 1807, էջ 2:

«Մեսրոպ իր այնչափ աշխատանաց մէջ՝ անդադար էր և ի թարգմանութիւնս. ինքը առաջին եղաւ՝ որ իւր աշակերտաց գլխաւորներուն հետ միասին՝ հայերէն գրոց գիւտը յՍաստուծոյ ընդունածին պէս, սուրբ գրոց թարգմանութեան ետեւ եղաւ. դարձեալ ինքն եղաւ ազգային եկեղեցական ծիսարանը կարգի գնող՝ այլևայլ աղոթքներու թարգմանութեամբ կամ ինքնագիր յօրինմամբ, որ և իւր մականուամբ Մաշտոց կոչուած է»⁷:

Որոշ գիտնականներ (այդ թվում նաև՝ Ղևոնդ Ալիշանը) նույնիսկ գտնում են, որ ծիսարանը և նրա անունը նախաքրիստոնեական ժամանակներից են գալիս (մ. թ. ա. VIII դ.)⁸. հին Հայաստանում Մաշտոց է կոչվել հեթանոսական ծեսերի, օրհնութիւնների ու աղոթքների գիրքը: Հետագայում՝ քրիստոնեութիւն տարածումից հետո, Հայոց եկեղեցին նույն անունով կոչել է իր ծիսական կարգերի գիրքը. «...Այս և նման պարագաներ խոսում են Մաշտոց ծիսարանի և նրա անվան ոչ միայն հեթանոսական, այլև այնպիսի ավանդական հնութիւն մասին, որը չէր կարող ոչնչացվել քրիստոնեութիւն կողմից, այլ կարող էր միայն վերախմբագրվել և լրացվեր ըստ նոր ըմբռնումների»⁹:

Միջնադարում Մաշտոց ժողովածուն ծիսարանի իմաստով է ընկալվել և չի բխեցվել Մաշտոց անունից. այդ մասին վկայութիւն կա Երեմիա Մեղրեցու անունով հայտնի «Բառգիրք Հայոցում», որտեղ Մաշտոցը բացատրվում է իբրև «օրէնք, կամ հաւաքած բան», այսինքն՝ օրենքների հավաքածու¹⁰:

«Մաշտոցը» հիմնականում բաժանվում է երկու հիմնական տիպերի՝ «Մեծ Մաշտոց» (որն անվանում են նաև Հայր, Մայր և բուն Մաշտոց) և «Փոքր Մաշտոց», որն առավել հայտնի է «Առձեռն Մաշտոց» անունով:

Մեզ հասած ամենավաղ ձեռագիր Մաշտոցները IX-X դարերում ընդօրինակված Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 1001 և Վենետիկի թիվ 457 ձեռագրերն են: Մի շարք կանոնական կարգերի հետ միասին Մաշտոց ծիսական ժողովածուներում ներկայացվում է նաև Պսակի կարգը, որը հանդես է գալիս հետևյալ կանոնական հերթականությամբ՝ «Կանոն նշան օրհնելոյ», «Կանոն պսակի հանդերձ օրհնելոյ», «Կանոն խաչփոխ առնելոյ», «Կանոն կուսի պսակ առնելոյ», «Կանոն օրհնութեան բաժակի հարսանեաց», «Կանոն պսակ (կամ թագ) վերացուցանելոյ» և «Կանոն երկրորդ պսակի, այսինքն՝ ամուսնութեան այրեաց»:

Սակայն կան Մաշտոցներ, որտեղ չեն առանձնանում ծիսական արարողութիւնները որպէս առանձին կանոններ, ինչպէս օրինակ՝ «Կանոն խաչփոխ առնելոյ», «Կանոն օրհնութեան բաժակի հարսանեաց». սրանք մտնում են «Կանոն կուսի պսակին» արարողութիւն մեջ¹¹:

⁷ Գ. Զարպիսեան, Պատմութիւն հայ հին դպրոցեան (Գ-ԺԳ դար), Վենետիկ, 1932, էջ 279:

⁸ Ղ. Ալիշան, Հին հաւատք կամ հեթանոսական կրօնք հայոց, Վենետիկ, 1895, էջ 447:

⁹ Այս մասին տե՛ս Ա. Մնացականյան, Մաշտոց անվան ստուգաբանությունը. - «Լրաբեր», Եր., 1979, ք. 8, էջ 82:

¹⁰ Նույն տեղում: Տե՛ս նաև Բաղդիբ հայոց, աշխ.՝ Հ. Ամալյանի, Եր., 1975, էջ 209:

¹¹ Ծիսական կանոններն ավելի մանրամասն գետնելված են տպագիր այս Մաշտոցում. տե՛ս Մաշտոց, Վենետիկ, 1831:

«Մաշտոց» ծիսական ժողովածուներն արժանացել են որոշ գիտնականների ուշադրությանը, սակայն դրանք բավարար չափով չեն ուսումնասիրվել, հատկապես՝ ժողովրդական ծեսի հետ եղած փոխառնչությունների տեսանկյունից: Հարսանեկան ծեսը ժողովրդի մեջ պահպանվել է սերնդեսերունդ՝ որոշ կորուստներով և հավելումներով:

Ծիսական այդ բազմաշերտ ու բազմաբովանդակ ժողովածուից մենք փորձելու ենք քննել միայն Պսակի կարգը, որի ամբողջական պատկերը ներկայացնելու համար մենք ներառել ենք թե՛ տպագիր (Պոլիս, 1807թ., Վենետիկ, 1831թ., Կալկաթա, 1836թ., Էջմիածին, 1894թ., Երուսաղեմ, 1961թ.) և թե՛ ձեռագիր (երեք տասնյակից ավելի) աղբյուրներ:

1. Ամուսնության օրհնությունը եկեղեցում սկսվում է նշանօրհնեմով և կոչվում է «Կանոն նշան օրհնելոյ»: Որոշ Մաշտոցներում նշանագրությունն անվանել են նաև նշանօրհնեք կամ Ձեռնտուք առնել¹²:

Նշանօրհնեքը սկսվում է «Խրատ»-ով: Այսինքն՝ քահանան պետք է նախ քններ, որ տղան ու աղջիկը չլինեն ազգակից, չլինեն միմյանց անհամապատասխան թե՛ տարիքային և թե՛ ֆիզիկական ու բարոյական կարգավիճակի առումով, պետք է պատկանեն միևնույն կրոնին ու եկեղեցուն և լինեն մկրտված: Սա ավելի շատ ոչ թե խրատ է, այլ եկեղեցու կողմից կատարվող կրոնաբարոյական և եկեղեցական-կանոնական օրենքի հաստատում, որի կատարողը հանդիսանում է քահանան: Նա պետք է ամեն ինչ ստուգեր, հաստատեր, որից հետո միայն նրա թույլտվությամբ կատարվեր պսակի օրհնության կարգը:

Կան որոշակի սահմանված նորմեր, որոնք մտնում են եկեղեցու կանոնագրության մեջ, և նորապսակներն անպայման պետք է հետևեն դրանց մինչև ամուսնանալը:

Դրանք են.

Ա. Կրոնական և եկեղեցական նույնություն.

Այսինքն՝ անհրաժեշտ է, որ ամուսնացող զույգը՝ տղան և աղջիկը լինեն քրիստոնյա և մկրտված, քանի որ եկեղեցին արգելում է քրիստոնյայի ամուսնությունն այլադավանի հետ: Ավելին՝ նրանք պետք է պատկանեն միևնույն եկեղեցուն, որովհետև ընտանեկան շատ խնդիրներ (ինչպես օրինակ՝ կրոնական տարբեր դաստիարակությունը, ազգային սովորությունների ու ըմբռնումների տարբերությունը) առաջանում են խառն ամուսնությունից: Եթե այլազգին քրիստոնեական կրոն ընդունի և մկրտվի, այդ դեպքում միայն կարող է ամուսնանալ: Սակայն երբեմն լինում են նաև բացառություններ, այսինքն՝ եկեղեցին կրոնափոխությունը ամուսնալուծման պատճառ չի ընդունում, քանի որ ըստ Պողոս առաքյալի՝ «սուրբ է կինն անհաւատ արամբն» (Ա. Կորնթ., է. 14), նույնն է նաև կնոջ դեպքում (Մ. Գոշ, կանոն ժԶ):

¹² Տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հտ. Գ, ձեռ. 1893, Մաշտոց ճԺԳ (1751թ.), Ս. Ղազար, 1966, էջ 611:

Բ. Չափահասությունը.

Ամուսնության հիմնական պահանջներից մեկն էլ որոշակի տարիք ունենալն է: Թե՛ տղան և թե՛ աղջիկը պետք է չափահաս լինեն. ազգագրական տարբեր շրջաններում տարբեր տարիք է ընդունվում (հավանաբար այն կապված է կլիմայի, բարքերի և օրենքների հետ): Միջին հաշվով տղան պետք է լինի տասնութ կամ տասնինը, իսկ աղջիկը՝ տասնհինգ կամ տասնվեց տարեկան: Բայց ասենք, որ տարիքային այդ սահմաններն էլ շատ հաճախ կարող են ամենևին էլ չհամապատասխանել:

Գ. Ազգակցության աստիճանը.

Պսակը կարող է կայանալ այն ժամանակ, երբ չկան ազգակցական (այդ թվում նաև՝ խնամական և կնքահայրական) շհասական արգելքներ: Դեռևս հնուց եղել է ազգակցական կամ արյունակցական սահմանված որոշ աստիճան, որը պետք է հաշվի առնել և պահել՝ առողջ սերունդ ունենալու նպատակով: «Ձպսակն ընտրութեամբ արասցեն՝ վեց ծննդովք հեռացեալ յազգակցութենէ արեան» (ե. Կանոն Սոոյ ժողովոյն), այսինքն՝ ազգակցական ամուսնությունը թույլատրվում է միայն յոթերորդ աստիճանից (յոթը պորտ) սկսած: Այս կանոնը վերջնական դարձավ Գեորգ Ե կաթողիկոսի օրոք (1922): Սակայն վստահաբար կարող ենք ասել, որ ամուսնության ժամանակ եկեղեցու կողմից հաստատված ազգակցական աստիճանի այս նորմերը ոչ մի դարում կայուն, անփոփոխ չեն եղել:

Դ. Փոխադարձ սեր և փոխհամաձայնություն.

Ամուսնության կարևոր պայմաններից են նաև երկուստեք համաձայնությունը, հավանությունը և սերը: Ամուսնությունը պետք է կատարվի առանց բռնության, որը լինում է երբեմն ծնողների կողմից (անհրաժեշտ է աղջկա ծնողների համաձայնությունը, արգելվում է նաև առևանգությունը). բռնությունը կատարված պսակը եկեղեցին համարում է անվավեր, քանի որ ընդունում է, որ փոխադարձ ու անկեղծ սիրուց է առաջանում անքակտելի միություն. «Տէ՛ր, օրհնեա՛ զամուսնութիւն նոցա որպէս զսուրբ նախահարցն անարատ պահելով զսոսա հոգւով և մարմնով և միաբան սիրով ի կեանս յայսմիկ»¹³:

Ե. Մարմնական կանոնավորություն.

Քանի որ ամուսնության նպատակը որդեծնությունն է, ապա այն իրագործելու համար անհրաժեշտ է, որ ամուսնացողները լինեն ֆիզիկապես և հոգեպես առողջ, որպեսզի որդեծնության արգելք հանդիսացող որևէ հիվանդություն չունենան:

Նշված կետերում կան այնպիսիները, որոնք պատկանում են նաև կանոնաիրավական նորմերին, բայց, ի տարբերություն վերջինիս, սրանք համարվում են պարտադիր պայման Հայաստանյայց առաքելական եկեղեցում ամուսնությունը հաստատելու կամ անվավեր համարելու համար:

Այս ամենը (վերոնշյալ պայմանները) քննելուց հետո քահանան մեկնաբա-

¹³ Գիրք Մեծ Մաշտոց կոչեցեալ Պօլիս, 1807, էջ 29:

նում է Նշանագրության խորհուրդը աղոթքների, քարոզների միջոցով, որը ներկայացվում էր նաև միջնագրության մեկնություններում:

«Եւ նախ սկիզբն պսակին՝ նշանն է, որ կատարի յերկուց. այսինքն՝ ի հաւանական խօսիցն՝ և ի նշանն է մատանույն և այլոցն: Զի թէ երկու կամքն ոչ հաւասարին և ոչ հաւանին, անհաստատ է պսակն. որպէս բռնութեամբ և ակամայն: Եւ հաւանումն կամացն՝ երևի ի տեսանելն աչօք, և ի խօսիլն լեզուաւ, և յարդիւնս նշանին. եթէ իցէ մատանի. կամ այլ ինչ նիւթ: Եւ այն քահանայից և արանց և կանանց միջնորդութեամբ»¹⁴:

Սա նշանակում է, որ մինչ Պսակը անպայման պետք է լինի նշանդրեք՝ համապատասխան պայմաններով՝ զուգի փոխհամաձայնություն, մատանիով կամ որևէ այլ զարդով՝ օրինականացում, քահանայի, ինչպես նաև մի քանի հարագատ-բարեկամների անհրաժեշտ ներկայություն:

Եկեղեցում կատարվող յուրաքանչյուր արարողություն (սկսած մուտքը եկեղեցի՝ ծիսակարգի հերթականությամբ) և ծիսական գործողություն ունի խորհրդանշական իմաստ: Եկեղեցուց դուրս կատարվող ամուսնական արարողությունները բոլորովին այլ մեկնաբանություն են ստանում, այսինքն՝ ավելի հին, արխայիկ, քանի որ ծեսի միջոցով փորձ է արվում վերականգնել նախնականը:

Մաշտոցներում տեղ են գտել համապատասխանաբար ընտրված շարականներ, սաղմոսներ ու աստվածաշնչյան հատվածներ, որոնք կատարվում են եկեղեցում Նշանօրհների ժամանակ: Եթե նշանը եկեղեցում չէր օրհնվում, ապա տղայի հարագատները քահանային հրավիրում էին աղջկա տուն, որպեսզի օրհներ նշանը: Այս սովորությունը պահպանվել էր հիմնականում Մուշ քաղաքում¹⁵, քանի որ այնտեղ վերացել էր «խալանի»¹⁶ սովորությունը: Իսկ Վասպուրականում, օրինակ, Նշանօրհների ծեսը կատարվում էր քահանաների միջնորդությամբ՝ առանց աղջկա և տղայի ներկայության¹⁷:

Անհրաժեշտ է, որ նշանի և պսակի մատանին լինի ոսկի կամ արծաթ. «Որպէս պատուական է նիւթ մատանույն՝ ոսկի կամ արծաթ. նոյնպէս պատուական և անբիծ է հաւատքն մեր առ Քրիստոս»¹⁸: Եվ մատանին դրվում է «ի շորրորդ մատն (ձկոյթամայր) աջոյ ձեռին հարսին, և զապարանջանն ի բագուկն, զգինդ յականջան, և զքօղն ձգէ ի գլուխն»¹⁹:

Այնուհետև քահանան, սրբագործելով կատարված ակտը, աղոթում և օրհնում է նորապսակներին՝ ի կատար ածելով և նպաստելով տիեզերաստեղծ արարչագործությանը այդ ծիսական արարողությամբ:

¹⁴ Գրիգոր Տաթևացի, Ամստան հատոր, Երուսաղեմ, 1998, էջ 198:

¹⁵ Ե. Լալայեան, Մուշ-Տարօն . - «Ազգագրական հանդես», XXVI գիրք, Թիֆլիս, 1917 թ., էջ 158:

¹⁶ Փեսացուի կողմից հարսնացուի ծնողներին տրված գումար՝ օժիտը նախապատրաստելու նպատակով և հարսանեկան ծախսերը հոգալու համար:

¹⁷ Ե. Լալայեան, Վասպուրական. - «Ազգագրական հանդես», XX գիրք, Թիֆլիս, 1910, էջ 147:

¹⁸ Գրիգոր Տաթևացի, Ամստան հատոր, Երուսաղեմ, 1998, էջ 200:

¹⁹ Մեկ այլ Մաշտոցում ներկայացվում է. «... և ապա զփեսային օրհնեալ մատանին տան ցհարսնն, և ցհարսինն՝ ցփեսայն: Եւ ի օրհնեալ բաժակն ևս արբուցանեն երկուցն. և աստ լինի աւարտ նշանին» (տե՛ս Մաշտոց, Կալկարա, 1836):

«Աստուած յաւիտենական և արարիչ ամենայնի, զքեզ աղաչեմք և խնդրեմք՝ ի քէն, որ գթութեամբ քո խնամես զարարածս քո: ...՝ ի ձեռն ամենայաղթ նշանիս՝ հեռացո՛՛ ի սոցանէ զմիտս կեղծաւորս և զստամբակս, և զայլ ամենայն խարդախութիւնս, պահեա՛ զսոսա՝ ի գարշանաց և յաղջամուղջին շաւղաց և՝ ի խառն անկողնոց պղծութենէ»:

2. Պսակի արարողությունը, որը հաշտություն է նշանօրհնեմքին, սկսվում է նորապսակների հագուստի օրհնությամբ, որը Մաշտոցներում հիշատակվում է որպես «Կանոն պսակի հանդերձ օրհնելոյ» կամ «Հալավօրհնեմքի» ծես²⁰:

Ձեռագրերից մեկում այս արարողությունը կոչվում է խրատ՝ «խրատ զգուշութեան ուսուցանէ քահանայ (որք) հանդերձելոցն (են) պսակ առնուլ»²¹:

Ինչպես նշանօրհնեքը, այնպես էլ Հալավօրհնեքի արարողությունը կատարվել է թե՛ եկեղեցում և թե՛ տանը, որի ժամանակ քահանան օրհնել է հարսնացուի ու փեսացուի հագուստները: Եթե արարողությունը կատարվել է տանը, ապա «առնու քահանայ զխաչն և զՄաշտոցն և երթայ ի տուն փեսային և հարսին»²², այսինքն՝ քահանան, վերցնելով խաչը և Մաշտոցը, գնացել է նախ՝ փեսայի տուն, օրհնել է փեսայի հագուստը, ապա՝ փեսայի տանից ուղարկված հարսի պսակազգեստն օրհնել է հարսի տանը ու դրա հետ մեկտեղ նաև աներոջ՝ փեսային մատուցած նվերը՝ գոտի կամ փեսացուի զգեստի որևէ մաս:

Մնացածը կատարվել է նույն ծիսակարգով (շարական, աղոթք) այնպես, ինչպես եկեղեցում: Օրհնություն արարողությունից հետո յուրաքանչյուրին առանձին-առանձին տարել, հագցրել են երգով, պարով ու խաղիկներով: Ժողովրդական երգերի ներքո տղամարդիկ հագցրել են փեսային, իսկ կանայք՝ հարսին:

Հագուստի օրհնություն ժամանակ ընթերցվում են պահպանիչ-աղոթքներ, խրատներ, քարոզներ, սաղմոսներ ու շարականներ: Եվ յուրաքանչյուր ընթերցում համապատասխանում է տվյալ ծիսակարգին:

Ծեսի ժամանակ կատարվող շարականները հարսանեկան միջնադարյան հոգևոր երգեր են: Այդպիսին է օրինակ՝ «Տարցին թագաւորի կուսանք զհետ նորա՛» սաղմոսը, որը կոչվում է նաև «Երգ սիրոյ» կամ «Սաղմոս օրհնութեան վասն սիրելւոյն» և որտեղ փառաբանվում են թագավորի գործերը, գեղեցիկ տեսքը, շնորհքն ու վայելչությունը, ինչպես հարսանեկան ժողովրդական երգերում՝ «Թագավորագովքում»:

Ըստ վերոնշյալ սաղմոսի մեկնություն՝ «...Ձհասարակաց կարծիս ի վերայ մտաց սաղմոսիս, իբր զի համօրէն մեկնիչք եթէ՛ հինք և եթէ՛ նորք, եթէ՛ հրէայք և եթէ՛ քրիստոնէայք՝ զայս սաղմոս վերածեն ի դէմս Քրիստոսի և եկեղեցոյ իբր ի դէմս փեսայի և հարսին. նկարագրութեամբ վայելչութեան և զօրութեան, արդարութեան և ճշմարտութեան, հեզութեան և քաղցրութեան փեսային, ևս և գեղեցկութեան և փառաւորութեան և զարդու հարսին» որ եղև մայր բազմութեան ամենայն ազգս:

²⁰ Այս ծեսը կոչվում է նաև «Քրեթ արհնել» (ՄՄ, ձեռ. 3427, Մաշտոց ձեռագ, 1566 ք., Խանց գիւղ (Խաչէն), էջ 7բ):

²¹ Մայր ցուցակ ի Վենետիկ, հ. Գ, ձեռ. 1201, Մաշտոց ՂԹ, էջ 550:

²² Նույն տեղում, ձեռ. 1106, Մաշտոց ՂԹ, 1674 ք., էջ 525:

... Բագումբ զայս սաղմոս՝ ըստ պատմականին և ըստ օրինակ լինելոյն մեկնեն ի վերայ զգիրս Երզոց երգոյն Սողոմոնի, իսկ ըստ նշանակեցելոյն և ըստ օրինակեցելոյն ի վերայ Քրիստոսի»²³:

Հարսանեկան հոգևոր երգերը՝ սաղմոսներն ու շարականները, շատ ընդհանրություններ ունեն ժողովրդական «Թագավորագովքերի» ու «Ծաղկոցի» («Հարսի գլուխ գովելու») հետ:

Խաչանիշ դրոշմամբ օրհնեալ և սրբեալ՝ գերադրական փառօք պսակեալ,

' Ի կարմիր ձորձ և յոսկեթեւ բեհեզ գարգարեալ.

Օրհնեա՛ միածին զհանդերձ հարսանեաց:

Այս շարականը կոչվում է «Շարական հարսանեաց»²⁴:

Եկեղեցական շարական-ծիսերգերով հարսին ու փեսային գովերգելուց հետո միայն քահանան օրհնում է նորապսակներին, ապա նրանց հագուստը՝ մեկ առ մեկ թվարկելով դրանք: Այսինքն՝ Մաշտոցներից մենք իմանում ենք նորահարսի հագուստի և զարդարանքի այն կարևոր տարրերը, որը նա կրել է պսակի օրը և որն անհրաժեշտաբար օրհնվել է եկեղեցում.

«Տէր, օրհնեա՛ և սրբեա՛ զփառս հանդերձից սոցա և զպաճուճանս սոցա՝ և զհիւսս, զծամակալս, և զպսակակալս: Եւ զմահիկս, զգարդ երեսաց սոցա, և զքօղէս, զապարանջանս, զմեհանդս, և զգինդս: Եւ զմատանիս, և զկշտապանակս սոցա, զգիպակս և զճեղենակս: ...եւ զկօշիկս, և զամենայն ոստայնանկութեամբ արուեստաւորեալ...»²⁵:

Ձեռագրերից մեկում հանդիպում է նաև «Կանոն հանդերձեղէն աւրհնելոյ» աղոթքի մեկ այլ տարբերակ. «Առ՛ր գթապէս աղօթից մերոց և զսպիտակ կտաւեայ հանդերձս քոց սպասաւորաց: Սուրբ քո աշովդ սրբեա՛, նուիրագործեա՛ և աւրհնեա՛ և սրբեա՛ արժանապէս, զի եղիցին փրկական զգեստ քոց...»²⁶:

Սպիտակի գործածությունը ամուսնություն ժամանակ եղել է հետագայում քրիստոնեություն շրջանում՝ կապվելով հոգևոր մաքրության, անարատության գաղափարի հետ.

«Եւ զի սպիտակ հանդերձն՝ արգարութիւն սրբոցն է. ասէ նոյն տեսիլն (տուա՛ հարսինն զգեճուլ բեհեզս սպիտակս սուրբս լուսափայլս. և բեհազն է արգարութիւն սրբոցն): Ձի սպիտակ է. նշանակէ զպայծառ առաքինութիւնն նոցա: Ձի սուրբ է. ցուցանէ զմաքուր սրբութիւնն նոցա առանց աղտեղութեան»²⁷:

Հիշատակվում է նաև փեսային սպիտակ հանդերձ հագցնելու սովորությունը. «...Սովորութիւն է՝ սպիտակ հանդերձ փեսային սգեցուցանել և խաչ գաւտի կապել կարմիր... Սպիտակ հանդերձն զկուսութիւն փեսային ցուցանէ, որ կացեալ է ի ժամ փեսայութեանն»²⁸:

²³ Մեկնութիւն Սաղմոսաց, Գ. Գ. Վենէտիկ, 1818 թ., էջ 367-368:

²⁴ Հին և նոր պարականոն կամ անվաւեր շարականներ, Սահակ վրդ. Ամատունի, Վաղարշապատ, 1911, էջ 171:

²⁵ Մաշտոց, Պօլիս, 1807, էջ 24:

²⁶ ՄՄ, ձեռ. 211, էջ 171բ-5ա: Ժողովածոյ, 1629 թ., Լուցիա:

²⁷ Գրիգոր Տաթևացի, Ամատան հատոր, Երուսաղէմ, 1998, էջ 398Է

²⁸ Նույն տեղում, էջ 145:

Հետաքրքիր է այն փաստը, որ ծիսական նմանատիպ մի արարողություն է կատարվում նաև Մկրտություն ծեսի ժամանակ.

«Ապա առեալ զգգեստն 'ի ձեռն, ասէ զաղօթս.

Օրհնեա՛ Տէր և այժմ զպսակս զայս և զհանդերձս, որ են նշանակ լուսոյ, զի եղիցի ամենայնիւ արմատացեալ և պայծառացեալ հաստատուն լուսովդ քո...:

Ապա զգեցուցանէ նորընծային հանդերձ նոր, և պսակէ խաչանիշ նարօտիւ, և ծածկէ 'ի վերայ ամենայնին սպիտակ հանդերձ, և տայ զմոմեղէնս կարմիր և կանաչ 'ի ձեռն»²⁹:

Ե՛վ մանկանը, որին մկրտում են, և՛ նորապսակներին, որոնց պսակում են, հագցնում են սպիտակ հանդերձ, ինչպես նաև նրանք կրում են կարմիր ու կանաչ նարոտ:

3. Ըստ Մաշտոցների՝ հաջորդ կանոնը «Խաչփոխ առնելոյ»-ն է:

Ծիսական այս արարողակարգը, որպես առանձին կանոն, շատ քիչ է հանդիպում թե՛ տպագիր³⁰ և թե՛ ձեռագիր Մաշտոցներում: Սակայն ամենավաղ Մաշտոցներում՝ Վենետիկի թիվ 457³¹ և Մաշտոցի անվան Մատենադարանի թիվ 1001³² ձեռագրերում Խաչփոխի ծեսը³³ հիշատակված է որպես առանձին կանոն: Այստեղից կարելի է ենթադրել, որ այն դուրս է մնացել հետագա դարերում:

Ընդ որում, երկու Մաշտոցներում էլ հիշատակված Խաչփոխի ծեսը կատարել է մինչև Պսակը: Նախքան Պսակի կատարումը, տղայի հարազատները քահանայի հետ գնում են հարսի տուն, բերում են հարսին փեսայի մոտ. «բերեն զհարսն յտն փեսային», և քահանան ասում է սաղմոսից մի հատված.

«Քտի զԴաւիթ ծառայ իմ, իւղով սրբով իմով օծի զնա:

Ձեռն իմ ընկալցի զնա. և բազուկ իմ զօրացուցէ զնա»³⁴:

Քահանան հարսին կանգնեցնում է փեսայի աջ կողմում, նրա ձախ ձեռքը դնում է փեսայի աջ ձեռքին՝ ասելով.

«Առեալ զձեռն եայն՝ տուեալ ի յաջն Աղամայ: Եւ ասէ Աղամ. Այս այժմ ոսկր յոսկերաց իմոց, և մարմին ի մարմնոյ իմոյ. սա կոչեսցի կին, զի յառնէ իւրմէ առաւ:

Վասն այսորիկ թողցէ այր զհայր իւր և զմայր իւր, և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ. և եղիցին երկրքեան ի մարմին մի: Արդ, զոր Աստուած զուգեաց՝ մարդ մի՛ մեկնեսցէ»³⁵:

Սաղմոսի վերոնշյալ հատվածը, որն ընտրվել է տվյալ ծիսակարգի հա-

²⁹ Մաշտոց, Վենետիկ, 1831, էջ 31:

³⁰ Մաշտոց, Վենետիկ, 1831, էջ 59-61: Չկա մյուս տպագիր Մաշտոցներում (Պոլիս, 1807, էջմիածին, 1894 և Երուսաղեմ, 1961):

³¹ Մայր ցուցակ ի Վենետիկ, հտ. Գ, ձեռ. 457, Մաշտոց Ա, Թ կամ Ժ դ., «Կանոն խաչփոխ առնելոյ», էջ 23:

³² ՄՄ, ձեռ. Մաշտոց 1001, Ժ դ., «Կանոն կուսանաց խաչ փոխել», էջ 94ա:

³³ Խաչփոխ – ազգային արարողություն մը 'ի խորհուրդ պսակին: Տե՛ս Առձեռն բառարան Հայկազեան լեզուի, Անթիլիաս, 1988, էջ 370:

³⁴ Մաշտոց, Վենետիկ, 1831, էջ 59:

³⁵ Նույն տեղում:

մար, փոխ է դարձել³⁶, այսինքն՝ տրվում է որպես փոխ պսակի արարողությունը. խաչ փոխ է կատարվում: Ապա քահանան խաչը դնում է հարսի ու փեսայի գլխին և աղոթում՝ ասելով. «...Մանհր, զի հինք փոխանակ աշխարհային իրաց զսուրբ խաչն տային 'ի նշան հարսնախոսութեան... Համարեսցի փոխումն խաչիս, որ առ միմեանս՝ 'ի նաակատիս եւ 'ի հիմնարկութիւն հաստատուն հիման շինուածոյ սուրբ ամուսնութեան...»³⁷:

Փաստորեն, հնում եղել է սովորություն. մատանու, ապարանջանի կամ նշանի նման իրերի փոխարեն սուրբ խաչն էին տալիս՝ ի նշան հարսնախոսություն՝ ապավինելով զորություն և ամրություն: Այսինքն՝ խաչը տրվում էր, որպեսզի ամուսնական նորակերտ միությունը դառնար վայելչության օրհնված Պսակ:

Վենետիկի ձեռագրերից մեկում³⁸ «Խաչփոխ առնելոյ»-ի արարողությունը ներկայացված է որպես «Հետևումն արհնութեան խաչփոխելոյ» և նման չէ մյուս Մաշտոցներում տեղ գտած ծիսակարգին: Ահա թե ինչպես է այն կատարվում.

«Ինի բաժակ ի սեղանն և Բ մատանի՝ մին ոսկի և մին երկաթի, մերձ կալով, որք զուգաւորել կամին, և քահանան հանէ խաչ ի վերայ նոցա:

... Քահանան ասէ զաղօթս. Տէր Աստուած մեր, որ հաստատեցեր զտիեզերս և զարդարեցեր զարարածս, ինքնին օրհնեա զխաչս և զբաժակս և զմատանիս»:

Քահանան բաժակի մեջ դնում է երկու մատանի՝ ոսկե և երկաթե, ապա ոսկե մատանին տալիս է փեսային, իսկ երկաթե մատանին՝ հարսին, որը հետո նրանք փոխանակում են: Այս արարողության ժամանակ խաչփոխ են արվում հարսի ու փեսայի մատանիները.

«... եւ առնու քահանայ զոսկի մատանին և տա(յ) ի յայրն, և զերկաթին ի կինն, և փոխանակեն զնոսա: Եւ առնու այրն զերկաթին և կինն զոսկին»:

Այս կանոնը որպես առանձին ձեռնագրեր է հանդիպում Մաշտոցներում. այն նույնությամբ մտնում է կամ «Հալաւօրհնէքի», կամ «Նշանօրհնէքի» ձեռնագրերում³⁹: Խաչփոխի ձեռնարկն արհնութեան կատարվում է մինչև բուն Պսակի արարողությունը, ուստի և, շատ անգամ այն ներկայացվում է որպես նշանօրհնէքի արարողություն⁴⁰:

4. Մաշտոցներում հիշատակվող հաջորդ կանոնը «Կանոն կուսի պսակ առնելոյ» բուն Պսակի կարգն է:

Մինչ Պսակի արարողությունը հարսն ու փեսան գնում են եկեղեցի, և քա-

³⁶ Փոխ – 1. փոխելէն, 2. Սաղմոսի սկիզբ՝ կցուողէն ետև, 3. մասն այսր և այնր Աւետարանի: Տէս Առձեռն բառարան Հայկազեան լեզուի, Անթիլիաս, 1988, էջ 811:

³⁷ Մաշտոց, Վենետիկ, 1831, էջ 50:

³⁸ Մայր ցուցակ ի Վենետիկ, հ. Գ, ձեռ. 336, Մաշտոց Ը, ԺԳ կամ ԺԴ դ., էջ 115:

³⁹ Տէս Մաշտոց, Վենետիկ 1831, էջ 59:

⁴⁰ Վ. Հ. Հաջուհի, Հայոց հին հարսանիքը, Թեղիկ, Ամլնուն տարեցոյցը, VI տարի, 1912, Կ. Պոլիս, էջ 201:

հանան խոստովանեցնում է նրանց: Նորապսակների խոստովանությունից հետո քահանան բացատրում ու մեկնաբանում է սուրբ Պսակի խորհուրդը. «Պսակն է խորհուրդ մեծ, որով արհնութիւնն Աստուծոյ կատարեալ լինի, զոր ասաց. «Աճեցէ՛ք եւ բազմացարու՛ք եւ լցէ՛ք գերկիր»: Եւ աճման սկզբանէ որ միանայ հարսն ընդ փեսային: Երկուց կամացն հաւանումն հաստատութիւն է պսակն, զի բռնութեամբ եւ առանց երկուց կամացն ոչ է պսակն»⁴¹:

XV դարի մի ձեռագիր Մաշտոցում խրատի մի հավելում կա՝ «Խրատ վասն պսակին», որն ունի ինքնատիպ մեկնաբանում.

«... Նոյնպէս մարդն, որ գլուխ է կատարելապէս, զի մի վասն շքնչին եւ սղալ իրաց բարկանայ ի վերայ կնոջն, զի բնութեամբ տկար է կինն եւ պակաս յիմաստութենէ: Զի այսպէս առաքեալն Քրիստոսի Պետրոս արինազրէ արանց՝ իմաստութեամբ պահել զկանայս իւրեանց, իբրեւ տկար անաթոյ խնամ տանել կանանց: Տե՛ս, զի պատուական է եւ պայծառ ի պէտս մեր շիշ կամ այլ ինչ անաթ ապակեղէն: Բայց վասն դիւրաբեկ լինելոյն, թէ ոչ բազում վնասու գոռութեամբ պահել, զի դիւրաւ բեկանի եւ հեղու, որ ի նմա գինի կամ իւղ վնաս փոխանակ շահու կրեմք ի նմանէ»⁴²:

Լսելով քահանայի այս խրատները՝ մի պահ թվում է, թե նորապսակներին խրատում է աշխարհիկ մեկը, քանի որ դրանք հոգևոր բնույթ չունեն: Եկեղեցում կատարվող յուրաքանչյուր արարողություն ժամանակ կարծես քավորի դերը ստանձնում է քահանան. նա միշտ նրանց կողքին է, անգամ իր խորհուրդներով ու խրատներով.

«Որդեա՛կ, իմոյ իմաստութեան անսա՛: Զշաւիղս ուղիղս արասցես ոտից քոց, եւ զճանապարհս քո ուղղեսցես: Մի՛ յաջ խոտորիցիս եւ մի՛ յահեակ, դարձո՛ գոտն քո ի ճանապարհէ չարէ: Մի՛ հայիր ընդ կին շար, զի մեղր կաթէ ի շրթանց կնոջ պոռնկի, որ առ ժամանակ մի պարարէ գթիմս քո, բայց յետոյ դառնագոյն եւս գտանի, քան զլեղի եւ սրեալ առաւել, քան զսուր երկսայրի»⁴³:

Խրատից հետո քահանան խնդրում է նրանցից հանձնառության խոստում, այսինքն՝ թե՛ հարսը և թե՛ փեսան պետք է հանձն առնեն՝ հնազանդ լինել և ամուր պահել իրենց սերն ու միությունը: Հանուն այդ անքակտելի միություն տղան կարող է թողնել իր հորն ու մորը, բայց ոչ կնոջը: Քանի որ Աստված նրանց կապել է անխզելի ու ամուր կապով որդեծնության համար, որպեսզի աճեն ու բազմանան, որպեսզի շարունակվի տիեզերքի արարչագործությունը, որն էլ հենց ծեսի նպատակն է:

Մի շարք արարողություններից հետո քահանան, օրհնելով մատանիները, դնում է նրանց ձախ ձեռքի մատնեմատին և աղոթում: Ձեռագրերից մեկում մեկնաբանվում է, թե ինչու է մատանին դրվում մատնեմատին.

«Եւ մտանէ քահանայն փեսային եւ փեսեղբորին ի ներս եւ խնդրէ մատանի լոկ ոսկի ան-

⁴¹ Գրիգոր Տաթևացի, Գիրք հարցմանց, Երուսաղեմ, 1993, էջ 609:

⁴² ՄՄ, ձեռ. 5568, Մաշտոց ձեռագ. 1426 ր.: Յեղեկանք (Բերկրի գաւառ), էջ108ա-112ա:

⁴³ Մաշտոց, Վեմեաիկ, 1831, էջ 69:

գիր: եւ բռնէ զաջ ձեղ[ն] փեսային եւ ասէ. նախ բուժն՝ Անուն Հօր: Զերկրորդ մասն՝ Անուն Որդւոյ: Զերրորդ մասն՝ Անուն Սուրբ Հոգւոյն: Զչորրորդ մասն՝ Ամէն: եւ ի ճկոյթն անցուցանէ»⁴⁴:

Այնուհետեւ քահանան ոլորում է նարոտը, որը հնում ունեցել է երեք գույն, իսկ հետագայում, ինչպէս հիշատակում է Տաթևացին. «Նարոտին գոյնք որակացն կարմիր եւ սպիտակ՝ արեանն եւ ջրոյն ունին զխորհուրդ բղխեալ ի կենարար կողէն Քրիստոսի. որով միացեալ պսակեցաւ եկեղեցի սուրբ»⁴⁵:

Քահանան նարոտը կապում է փեսայի ու հարսի գլխին (երբեմն՝ պարանոցին կամ աջ ձեռքին) և արձակում միայն Պսակի թագը վերցնելու օրը: Աղոթքի ընթացքի մասնակցական պսակվողների դեմքերը պետք է ուղղված լինեն դեպի խորանը, բայց նրանք չպետք է գլուխ գլխի դնեն: Համաձայն Մաշտոցների՝ գլուխ գլխի են դնում միայն «Պսակ վերացուցանելոյ»-ի ժամանակ:

5. Պսակի կարգից հետո կատարվում է «Հարսանեաց բաժակի օրհնութեան» կանոնը:

Երբ մտնում են տուն, փեսային նստեցնում են բարձի վրա, իսկ հարսին՝ նրա աջ կողմում: Հետո քահանան օրհնում է բաժակները, ապա լցնում գինով և օրհնված բաժակից տալիս է նրանց՝ ըմպելու:

Ըստ կրոնա-եկեղեցական մեկնաբանման՝ գինին խորհրդանշում է Քրիստոսի արյունը, իսկ «հաղորդութեամբ արեանն՝ եղև միացեալ հարսնացեալ եկեղեցի ընդ փեսային Քրիստոսի»⁴⁶, այսինքն՝ հարսն ու փեսան դառնում են արյունակից՝ մեկ մարմին և նրանցից ակնկալվում է «պտղաբերեալ ժառանգ»⁴⁷:

Արարողության վերջում քահանան աղոթում է.

«Տէ՛ր Աստուած մեր, որ զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեր և հաստատեցեր զտիեզերս, և զարդարեցեր զհարսանիսն ի Կանա Գալիլեացւոցն և զբաժակն՝ ի վերնատունն օրհնեցեր: Օրհնեա՛, Տէ՛ր, զբաժակս զայս սուրբ խաչիս, ՚ի միաւորութիւն ծառայիցս քոց, և ի բժշկութիւն հոգւոց և մարմնոց՝»:

Եկեղեցական ծիսական այս արարողությունը հազվադեպ է հանդիպում որպէս առանձին կանոն, այն հիմնականում կատարվում է կամ Պսակի, կամ Պսակը վերցնելու արարողությունների ժամանակ:

6. Ըստ Մաշտոցների՝ պսակի կարգն ավարտվում է «Պսակ վերացուցանելոյ» կանոնով: Այս կանոնը կոչվում է նաև «Թագ վերացուցանելոյ»⁴⁸: Թե՛ պսակը և թե՛ նարոտը փեսայի ու հարսի գլխին պետք է մնա մինչև մեկ օր, կամ

⁴⁴ ՄՄ., ձեռ. 1031, Մաշտոց ձեռագ, XVll դ., էջ 26ա-52ա: Տե՛ս նաև Մայր ցուցակ ի Վեներտիկ, և. Գ, ձեռ. 1173, Մաշտոց ԺԿ, 1345 թ., էջ 168:

⁴⁵ Գրիգոր Տաթևացի, Ամառան հատոր, Երուսաղէմ, 1998, էջ 203:

⁴⁶ Գրիգոր Տաթևացի, Ամառան հատոր, Երուսաղէմ, 1998, էջ 308:

⁴⁷ Այս մասին տե՛ս նաև Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն (Գամիրիի հայեր), և. I, Եր., 1970, էջ 126:

⁴⁸ Տե՛ս Մաշտոց, Վեներտիկ, 1813, էջ 81:

երեք օր, կամ մեկ շաբաթ համաձայն տվյալ ազգագրական շրջանի սովորության, իսկ մինչ այդ արգելվում է նրանց առագաստ մտնել:

Ժամանակը լրանալուց հետո քահանան վերցնում է թագը (պսակ) նրանց գլխից և աղօթում.

«Տէր Աստուած մեր, քոյին հրամանաւ օրհնեցաք զպսակս զայս ամուսնութեան սոցա ի խորանի քում սրբութեան առաջի սրբոյ սեղանոյ քո: Եւ արդ՝ դարձեալ քոյին հրամանաւ առնումք զպսակս (զնարօտ) ի գլխոց սոցա և օրհնեմք զսոսա նշանաւ ամենազօր սուրբ Խաչին՝: Շնորհեա՛ սոցա, Տէ՛ր, և զաւակս ըստ կամաց քոց՝ ի քո առատ բարեբարութենէդ»:

Քահանան և՛ աղօթում է նրանց բարեբախտության, հաջողությունների ու որդեծնության համար, և՛ նրանց առաջ պայման է դնում. «Որպէս զի անբիծ և անարատ վարուք կեցեալ յայսմ աշխարհիս մինչև ի խորին ձերութիւն, ի հանդերձելումն երկնից արքայութեանդ արժանասցին»:

Քահանան խրատում և ուսուցանում է փեսային մինչ առագաստ մտնելը, այսինքն՝ փեսան պետք է անցնի հոգևոր պատրաստվածութուն, որը տեղի է ունենում եկեղեցում:

Երբեմն «Պսակ վերացուցանելոյ» կանոնը կատարում են տանը: Ձեռագիր Մաշտոցներից մեկում գրիչն ավելացնում է. «Ոմանք տունն կատարեն. զթագն վար առնուն հարսին փեսին»⁴⁹:

Այս վերջին կանոնով ավարտվում են եկեղեցում կատարվող Պսակի կարգի ծիսական արարողությունները:

Ամուսնության ժամանակ հնում եկեղեցին կատարել է այս արարողությունները, որոնցից շատերն այժմ չեն կատարվում կամ կատարվում են միայն պսակի օրհնության օրը, այսինքն՝ բոլոր արարողությունները խտացվում և նշվում են մեկ արարողությամբ:

7. Մաշտոցներում որպես կանոն կա նաև «Երկրորդ պսակի կարգը» (այսինքն՝ «Ամուսնութեան այրեաց»)⁵⁰, որի ժամանակ այրիներին թագ չեն դնում, այլ ուռի.

«Յերկրորդ պսակին ոչ դնի թագ՝ եւ ոչ մերձ բեմին. այլ ի մէջ եկեղեցոյն պսակին: Եւ ցուցանէ զի ամուսնացեալքն՝ ոչ ունին զկուսանաց պսակն. եւ ոչ զնոյն տեղի»⁵¹:

Չկա հատուկ արարողակարգ կամ կանոն, որով եկեղեցին լուծանի Պսակը և հետո կատարի Երկրորդ ամուսնության կարգը: Եկեղեցում կատարված ամուսնութունը հաստատուն և անքակտելի է, և որևէ մեկը չի կարող արգելք հանդիսանալ կամ բաժանել նրանց. «Չոր Աստուած զուգեաց, մարդ մի՛ մեկնեսցէ», քանի որ պսակված զույգը մեկ մարմին է և խորհրդանշում է Քրիստոսի և Եկե-

⁴⁹ ՄՄ, ձեռ. 8406, Մաշտոց ձեռագ. ԺԷ, ԺԸ դդ., Նախիջևան, էջ 23ա:

⁵⁰ Արարողությունը գրեթե նույնն է ընթերցվում են աստվածաշնչյան տարբեր հատվածներ, որոնք ասվում են «Կանոն կուսի պսակի» ժամանակ: Սակայն կան նաև որոշ տարբերություններ:

⁵¹ Գրիգոր Տաթևացի, Ամառան հատոր, Երուսաղեմ, 1998, էջ 203:

ղեցու միությունը, անբաժանելիությունը: Սակայն կան դեպքեր, որոնց ժամանակ հայոց եկեղեցին, օրինավոր Պսակը անբակտելի համարելով հանդերձ, կատարում է ամուսնալուծում, երբ՝ 1. կինն անբարոյական է, 2. ամուսիններից մեկը վարակված է անբուժելի և փոխանցիկ հիվանդությամբ, 3. ամուսիններից մեկը դիվանջար է կամ խելագար, 4. ամուսիններից մեկը անհետացած է յոթը տարի, 5. ամուսինն անկարող է խախտել կնոջ կուսությունը, և այդ անկարողությունն անբուժելի է:

Միայն հիշատակված կետերի առկայություն դեպքում է Պսակը լուծված համարվում, և եկեղեցին իրավունք է ունենում կատարել Երկրորդ պսակի կարգը:

Կա նաև «Երկրորդ պսակի վերացուցանելու»-ի կանոնը⁵², որը շատ հազվադեպ կիրառություն ունի, այն բացակայում է թե՛ տպագիր և թե՛ ձեռագիր Մաշտոցներում: Հանդիպել ենք միայն Վենետիկի ձեռագրերից մեկում, որտեղ գրված է. «Ով եղբայր այս կանոնն առաջմէն ջէինք տեսեր, հիմի մէկ հին մաշտոցի մէջ գտա(յ), աստեղը գրեցի»⁵³:

8. Զեռագիր Մաշտոցներում հանդիպում ենք նաև «Երրորդ պսակի կանոնի»⁵⁴, որտեղ Պսակի կարգի բովանդակությունը նույնն է. միայն ուրիշ է աղոթքի բնույթը, ուր քահանան ասում է.

«Աստուած, որ գաղտնեաց և ծածկութից մարդկան գիտակ ես, որ զաներևոյթս մեր ճանաչես և զճանապարհս ազգի մարդկան դու քննես: Զի քեզ յայտնի են խորհուրդք առն և ճանապարհ կնոջ և յոր մատուցեալ են այժմ առաջի քո և կան յանդիման քեզ, և խնդրեն զթողութիւն մեղաց կամայից և ակամայից: Վասն որոյ, բարերարն և մարդասէր Տէր, նայեալ ի վերայ սոցա և ջնջեա՛ զանօրէնութիւն սոցա և զիս, զմեղաւոր և զանարժան ծառայս քո, անդատապարտս պահեա՛ վասն գաղտնի և անձանօթ խորհրդոց սոցա: Զի հրամայեցաւ մեզ ի քումմէ պատուիրանքդ աւանդել զօրէնս քո և փառաւորել զՀայր և զՈրդի և զՍուրբ Հոգիդ. այժմ և միշտ ...»⁵⁵:

Այսպիսով, ուսումնասիրելով ու համեմատելով տպագիր և ձեռագիր «Մաշտոց» ծիսական ժողովածուներում ամփոփված Պսակի կարգը, մենք փորձեցինք ամբողջացնել այն: Մեզ հաջողվել է պարզել, որ, բացի Մաշտոցներից, կան ձեռագիր այլ աղբյուրներ, որոնք մեզ նոր տեղեկություններ են տալիս միջնադարյան ամուսնության և հարսանեկան ծեսի մասին և որոնց կանգրադառնանք առանձին:

⁵² Մայր ցուցակ ի Վենետիկ, հտ. Գ, ձեռ. 1893, Մաշտոց ճԺԳ, 1751 թ., էջ 612:

⁵³ Նույն տեղում:

⁵⁴ ՄՄ, ձեռ. 4577, Մաշտոց ձեռագ: ԺԹ դար: էջ 155ա: Մաշտոցը կազմված է Մատենադարանի 20 ձեռագիր Մաշտոցների համեմատությամբ:

⁵⁵ Նույն տեղում: